

Din ve Bilim
Muş Alparslan Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Dergisi

Din ve Bilim – Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi
Religion and Science - Journal of Muş Alparslan University Faculty of Islamic Sciences
e-ISSN: 2667-7717 Aralık/December 2023, 6(2): 175-187.

Celâleddîn Devvânî'nin Ahlak Düşüncesinde Dostluk
Friendship in The Moral Thought of Jalal al-din al-Dawwani

Veysi ABDULAZİZ

Dr. Veysi ABDULAZİZ, Diyanet İşleri Başkanlığı, / PhD, Presidency of Religious Affairs,
Bitlis / Türkiye
veysiabdulaziz@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6136-1411

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 27 Ekim / October 2023
Kabul Tarihi / Date Accepted: 08 Aralık / December 2023
Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2023
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December
DOI: <https://doi.org/10.47145/dinbil.1382194>

Atıf / Citation: Abdulaziz, Veysi. "Celâleddîn Devvânî'nin Ahlak Düşüncesinde Dostluk". *Din ve Bilim - Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 6/2 (Aralık 2023):175-187. doi: <https://doi.org/10.47145/dinbil.1382194>.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism was detected.

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dinbil> | **mailto:** dinbil@alparslan.edu.tr

Published by Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Muş Alparslan University,
Faculty of Islamic Sciences, Muş, 49250 Turkey.

Öz

Dostluk ilişkisi pratik hayata dönük bir olgu olduğu için ahlak felsefesi kapsamında incelenmiştir. İslam ahlak felsefesi geleneğinde filozoflar dostluk konusuna ya müstakil bir eser veya genel olarak ahlak içerikli eserlerinde müstakil başlıklar altında değinmişlerdir. Bu bağlamda Celâleddîn Devvânî'den önceki filozofların düşüncelerinde de olduğu görülen dostluk düşüncesine filozofun da Ahlâk-ı Celâlî adlı eserinde bir başlık açarak değindiği görülmektedir. İnsanlar arasındaki ilişkilere özel bir anlam kazandıran dostluk kavramı, ailevî ilişkilerden sonra kurulan yakın çevre ilişkilerinin en önemli türüdür. Toplu halde yaşamaya meyilli insan türünün, bu topluluk içerisinde kendisine yakınlık hissettiği kişilerle mutluluk veya mutsuzluğunu, sınırlarını ve kısmen hayatında kendine özel anlarını paylaşmak ve birtakım konularda yardımlaşmak için dost bulması, dostluklar kurması insan fitratından kaynaklı bir durumdur. Devvânî'nin konu hakkındaki düşüncelerinde de dostluğun insanın tabiatı gereği ortaya çıktığı görülmektedir. Zira insan her ne kadar maddî ihtiyaçlarını bir şekilde karşılaya bile manevî olarak paylaşmaya ve yardımlaşmaya ihtiyaç hisseder. İnsan hayatında etkili ve üst düzey bir ilişki olan dostluk müessesinin sağlam temellere dayanması için dost seçiminde dikkatli olmak her önüne gelenle dostluk kurmamak gerektiği düşüncesi filozofun üzerinde önemle durduğu bir husustur. Filozofun düşüncelerinde, dost seçilecek kişinin bazı kıstaslara uygunluk arz etmesi gerektiği görülmektedir. Dost seçilecek kişinin karakter yapısının bu ilişkiyi kaldırabilecek yeterlilikte ve ahlakî bir olgunluk seviyesinde olması gerekmektedir. Zira bu ilişkinin, bireyin hayatını olumlu veya olumsuz yönde etkileyebileceği hususu filozofun dikkat çekmek istediği noktalardan birisidir. Uygun bir dost bulunup dostluk ilişkisi kurulduğunda ise dostların karşılıklı olarak sorumluluklarının olduğu bilinciyle, dostluk hukukuna riayet ederek bu yükümlülüklerin yerine getirilmesi gerekmektedir. Dostluk müessesini ayakta tutabilmek için dostların davranışlarında ölçülü olmaları filozofun temel tezleri arasında yer almaktadır. Bu çalışmada, dostluk ilişkisine olan ihtiyacın insan hayatındaki yerine ve önemine dikkat çeken filozofun konu hakkındaki düşünceleri incelenmiştir. Dostluk ilişkisi, insanlar arasındaki ilişkilere yönelik erdem olarak görülen değerler arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, pratik felsefe kapsamında işlenen, toplumun ve bireyin huzur ve mutluluk içinde yaşamasına yönelik, var olandan ziyade, olması gereken davranışları bir problem olarak görüp buna yönelik teoriler öne süren birçok düşünce mevcuttur. Bu düşünceler içerisinde değerlendirilen dostluk erdemi, toplum içerisinde yaşayan bireyler arasında gelişen ilişkiye seviye kazandırma ve düzenleme anlamında ele alınan önemli bir davranış olma hasebiyle incelenmeye değer görülmüştür. Bu ilişkinin insanlar arasında yerinin doldurulamayacak kadar önemli olduğu düşüncesinin filozofun temel aldığı bir husus olduğu görülmektedir. Bu anlamda pratik felsefe içerisinde incelenmeyi hak eden dostluk ilişkisi konusu, Devvânî'nin görüşleri çerçevesinde ve onun nasihat veya tavsiye metoduna da riayet edilerek incelenmeye çalışılmıştır. Çalışma, Devvânî'nin Ahlâk-ı Celâlî adlı eserinde dostluk hakkındaki düşüncelerini kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Felsefesi, Ahlak Felsefesi, Dostluk, Ahlâk-ı Celâlî, Celâleddîn Devvânî.

Abstract

Since the friendship relationship is a phenomenon for practical life, it has been examined within the scope of moral philosophy. In the tradition of Islamic moral philosophy, philosophers have addressed the subject of friendship either in a standalone work or under separate headings in their moral works on morality in general. In this context, the idea of friendship is seen in the thoughts of the philosophers before Jalal al-din al-Dawwani, also the philosopher handled the topic by opening a title in his work called Akhlaq-i Jalali. The concept of friendship, which gives a special meaning to the relations between people, is the most important type of close environment relations established after familial relations. It is a situation originating from human nature that the human species, which tends to live in groups, finds friends and establishes friendships with people with whom they feel close in their community to share their happiness or unhappiness, their secrets and partly their special moments in their lives and to help each other on certain issues. In Dawwani's thoughts on the subject, it is seen that friendship arises due to the nature of human beings. Because even if people somehow meet their material needs, they feel the need to share and help spiritually which is an effective and high-level relationship in human life, to be based on solid foundations, the idea that it is necessary to be careful in choosing friends and not to establish friendships with every person who comes before them, is an issue that the philosopher emphasizes. In the thoughts of the philosopher, it is seen that the person to be chosen as a friend must comply with some criteria. The character structure of the person to be chosen as a friend must be sufficient to handle this relationship and at a level of moral maturity. Because the fact that this relationship can affect the life of the individual positively or negatively is one of the points that the philosopher wants to draw attention to. When a suitable friend is found and a friendly relationship is established, these obligations must be fulfilled by complying with the law of friendship, with the awareness that friends have mutual responsibilities. To keep the institution of friendship alive, it is among the basic theses of the philosopher that friends should be moderate in their behavior. In this study, the thoughts of the philosopher on the subject, that draws attention to the place and importance of the need for friendship in human life, were examined. The relationship of friendship is among the values that are seen as virtues for relations between people. In this context, there are many ideas that are processed within the scope of practical philosophy, that see the behaviors that should be rather than the existing ones as a problem and put forward theories for the society and the individual to live in peace and happiness. The virtue of friendship, which is evaluated within these thoughts, has been deemed worthy of examination because it is an important behavior that is considered in terms of leveling up and regulating the relationship that develops between individuals living in the society. It is seen that the idea that this relationship is irreplaceable among people is an issue on which the philosopher is based. In this sense, the issue of friendship relationship, which deserves to be examined in practical philosophy, has been tried to be examined within the framework of Dawwani's views and by complying with his method of advice or recommendation. The study covers Dawwani's thoughts on friendship in his work called Akhlaq-i Jalali.

Keywords: Islamic Philosophy, Moral Philosophy, Friendship, Akhlaq-i Jalali, Jalal al-din al-Dawwani.

Giriş

Celâleddin Devvânî, (ö. 1502) doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber 1424-1427 yıllarında “İran’ın Kâzerûn şehrine bağlı Devvân köyünde dünyaya gelmiştir. İlme değer veren bir ailede dünyaya gelen Devvânî'nin babası Es'ad'ın, Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin talebelerinden olduğu ve es-Sevâdü'l-A'zam adlı tefsirin de müellifi olduğu rivayet edilmiştir.”¹ Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletleri zamanında önemli görevlere getirilen Devvânî, Osmanlı Padişahı II. Bayezid ile mektuplaşma şeklinde iletişime geçerek padişahın iltifatlarına mazhar olmuştur. Eserleri Osmanlı medreselerinde okutulmuştur. Eserlerinde, felsefe ile kelâm ilmini birleştirdiği görülen Devvânî, sufi mütekellim ve filozof olarak tanınmaktadır. Eş'arî kelâmından ve İbn Arabî'nin vahdet-i vücûd teorisinden etkilenmiştir.² Ayrıca İsrâk felsefesinden de etkilenen Devvânî, Sühreverdî'nin Heyâkilü'n-Nûr adlı eserini şerh etmiştir.³ Felsefî düşüncelerinde İsrâkî geleneğe yakın olduğu görülen Devvânî, Meşşâî akımın önde gelen filozoflarından Fârâbî (ö. 950) ve İbn Sînâ'dan (ö. 1037) da etkilenmiştir.⁴ Ayrıca Gazzâlî'nin (ö. 1111) felsefeye ve filozoflara karşı yaptığı belki tahribat da diyebileceğimiz düşüncelere karşı, felsefî düşünceyi, kelimî ve tasavvufî bir zeminde ve din ile de uzlaştırarak savunmuştur.⁵

Devvânî; tefsir, hadis, siyaset, kelim, tasavvuf, edebiyat, mantık, felsefe ve ahlak alanlarında eserleri olan velud bir filozoftur. Tefsir alanında; Devvânî'nin Kur'an'ı tamamen ele aldığı bir tefsir eseri mevcut olmamakla birlikte küçük sureleri ve müstakil olarak ayetleri tefsir ettiği küçük risaleleri mevcuttur. Bu eserler: *Tefsîru sûreti'l-Kâfirûn*, *Tefsîru sûreti'l-İhlâş*, *Tefsîru âyeti “Yâ benî Âdeme huẓû zîneteküm”* gibi eserlerdir. Kelam alanında; *Şerhu'l-'Akâ'idü'l-'Adudiyye*, *Hâşiye 'alâ Şerhi't-Tecrîd*, *Risâle fi işbâti'l-vâcib*, *Risâle fi îmâni Fir'avn*, *Risâle fi (mes'ele) halki'l-a'mâl*, *ez-Zevrâ' ve'l-Havrâ*, *Risâle fi'r-rûh* isimli eserleridir. Felsefe-Mantık alanında; *Şevâkilü'l-hûr fi şerhi Heyâkili'n-nûr*, *Şerhu Tehzîbi'l-mantık ve'l-kelâm*, *Hâşiye 'alâ Şerhi's-Şemsiyye* adlı eserleri kaleme almıştır. Tasavvuf ve Edebiyat alanında; *Risâle-i Şayha ve Sadâ*, *Şerh-i Rubâ'îyyât*, *Şerh-i Yek Gâzel-i Hâce Hâfız*, *Şerh-i Beytî ez Gülşen-i Râz* isimli eserleri telif etmiştir. Siyasetle alanında; *Arznâme*, *Risâle der Dîvân-ı Mezâlim*. Ahlak ilminde; *Ahlâk-ı Celâlî*, *Risâle-i 'Adâlet*⁶ bilinen eserleridir.

Çalışmanın konusunu teşkil eden “dostluk” kavramının ele alındığı Devvânî'nin *Ahlâk-ı Celâlî* adlı eserinin asıl adı “*Levâmi'u'l-İsrâk fi mekârimi'l-ahlâk*”tır. “Güzel Ahlakla İlgili İsrâk Parıltıları” anlamına gelen eser, daha sonra *Ahlâk-ı Celâlî* ismiyle tanınmıştır. Ahlâk-ı Nâsırî'yi model aldığı görülen eserin⁷ orijinal dili Farsçadır. Hindistan'da birçok baskısı yapılmıştır.⁸ Türkçemize de tercüme edilen eser,⁹ Ahlakı Güzelleştirmek (Tezhibü'l-Ahlak), Ev Yönetimi (Tedbirü'l-Menzil), Devlet İdaresi ve Padişahlık Geleneği (Tedbirü'l-Mudun ve Rusum-i Padişahî) olmak üzere üç lem'a (bölüm) dan ve ayrıca Platon ve Aristoteles'in öğrencilerine verdiği nasihatlerden oluşmaktadır.

¹ Harun Anay, “Devvânî”, *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/257-262; Mustafa Akman, *Celâleddin ed-Devvânî Ahlâkî, Siyasî, Felsefî, Tasavvufî ve Kelâmî Görüşleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 31-34.

² Anay, “Devvânî”, 9/257-262.

³ Henry Corbin, *History of Islamic Philosophy*, çev. Liadain Sherrard-Philip Sherrard (London: Ismaili Studies, London, and the Institute of Islamic Studies, 1962), 219.

⁴ Anay, “Devvânî”, 9/257-262; Emine Taşçı Yıldırım, “Devvânî Üzendeki İbn Sînâ Etkisi”, ed. Murat Demirkol vd., *Uluslararası 14. ve 15. Yüzyıl Düşüncesinde Felsefe, Kelam ve Tasavvuf Sempozyum Bildirileri -II-* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Yayınları, 2 (2020), 433-445; Zübeyir Bulut, “Celâleddin Devvânî'nin İslam Ahlak Felsefesindeki Yeri”, *Danışname Beşeri ve Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (2021), 41-65.

⁵ Mustafa Akman, “Devvânî'nin Akâidu'l-Adudîyye Şerhi ve Kelâmcılığı”, *Mezhep Araştırmaları Dergisi* 10/2 (2017), 471-530; Mustafa Akman, “15. Yüzyıl Düşünürü Devvânî veya Felsefe ve Tasavvuf Kısacasında Kelam Düşüncesi”, ed. Murat Demirkol vd., *Uluslararası 14. ve 15. Yüzyıl Düşüncesinde Felsefe, Kelam ve Tasavvuf Sempozyum Bildirileri -I-* 1 Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Yayınları, (2020), 510-523.

⁶ Anay, “Devvânî”, 9/257-262; Mustafa Akman, “Celâleddin ed-Devvânî'nin Eserleri ve Özet Olarak Tanıtımı”, *Rumeli İslamî Araştırmalar Dergisi* 1 (2018), 122-159.

⁷ Bulut, “Celâleddin Devvânî'nin İslam Ahlak Felsefesindeki Yeri”, 41-65.

⁸ Akman, “Celâleddin ed-Devvânî'nin Eserleri ve Özet Olarak Tanıtımı”, 122-159.

⁹ Celâleddin Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, çev. Ejder Okumuş (Ankara: FCR Yayınları, 2019).

Çalışmada, Devvânî'nin *Ahlâk-ı Celâlî* eseri bağlamında ele alınan dostluk kavramı; Farsça kökenli bir kelime olup "seven, sevgili, yâr" anlamına gelmektedir. Ayrıca bu kavram "sadâkat, uhuvvet, meveddet, sohbet" gibi anlamlarla da ifade edilmektedir.¹⁰ Dostluk kavramının sosyal hayattaki önemine binaen, Aristoteles tarafından bir erdem veya erdeme eş bir olgu olarak anlandırılmıştır.¹¹

İslâm felsefesinde, insanın doğasında var olan ve hayatında da büyük bir öneme sahip olan dostluk konusunun ahlak filozofları tarafından ele alındığı görülmektedir. İnsan hayatının gereği olarak görülen bu erdem, fıtrî bir özellik olarak kabul edilmiş ve insan hayatı için vazgeçilmez olarak tasavvur edilmiştir. Ahlakî bir yetkinlik olarak da görülen dostluk erdemi, insanlar arasında belirli bir hukuku ortaya çıkaran karşılıklı bir özveriye ve fedakârlığı da temsil etmektedir.

Dostluk kavramı ile ilgili olarak dikkat çekilmesi gerekli olan ilk şey insanın toplumsallaşmaya ve sevgiye duyduğu ihtiyaçtır. Ahlak felsefesi içerisinde ele alınan dostluk erdemi, sosyal hayattaki öneminden dolayı insanlar arasında olması gereken hatta Aristoteles'in deyimiyle "yaşam için son derece zorunlu"¹² bir olgu olarak literatürde kendisine bir yer edinmiştir. İnsanların toplu halde yaşamalarının bir sonucu olarak kendilerine çok yakın olan çekirdek aile dışında yakın çevrelerinden bir dosta ihtiyaç duydukları gerçeği önem teşkil etmektedir. Zira insan fitratıyla ilgili olan sosyal hayat içinde yaşama isteği dostluk ilişkisinin kaçınılmaz bir durum olduğunu göstermektedir.

Sosyal bir varlık olan insanın, önce aileden başlayan ve iskân ettiği mahalde mevcut olan bir topluluk içinde yaşamını sürdürmesi hayatın doğal akışı içinde gerçekleşmektedir. Bu doğal akış içerisinde insanlar bir araya gelir ve birbirleriyle iletişim içerisinde hayatlarına devam ederler. Ancak belirli bir samimiyetin sebep olduğu dostluğun herkesle kurulamayacağı bir gerçektir. İnsanın doğasında var olan menfî veya müspet anlarını paylaşma ve yardımlaşma gayesi ile kendisiyle samimimi bir ilişki içerisinde olabilecek birilerinin olmasına ihtiyaç hisseder. İnsan bu gereksinimlerini her anlamda güvendiği ve bundan dolayı dost edindiği kişilerle gidermek ister. Felsefî düşüncelerinde insanın bu yanını göz ardı etmeyen İslam ahlak filozofları insanın bu doğal yapısına bakarak dostluk kavramını bir olgu olarak incelemişlerdir. Düşüncelerinde her ne kadar Antik Yunan filozoflarından etkilenme söz konusu olsa bile içinde yaşadıkları İslam toplumunun yapısına ve geleneklerine uygun özgün fikirler ortaya koymuş ve yaşadıkları dönemin gerçeklerini göz önünde bulundurarak düşüncelerini ortaya koymuşlardır.

İnsan, sahip olduğu yetkinlikle dostluk müessesesini kurup geliştirmiştir. Zira samimiyetin, vefanın ve diğerkâmlığın öne çıktığı bu kurum, insanî ilişkiler içerisinde en önemli ilişki türlerinden biri olarak tasavvur edilmiştir. Fakat dostluk kavramının insan hayatında işgal ettiği anlamın farklı boyutlarının da olduğu görülmektedir. Nitekim dostluğun incelendiği felsefî geleneklerde, bu kavramın aynı zamanda insanın sahip olduğu ahlakî yetkinlik anlamında da kullanıldığı veya ahlakî yetkinliğe bir vesile olduğu görüşü öne çıkmaktadır.¹³

Ahlâk felsefesi eserlerinde dostluk kavramına özel bir bölüm ya da başlık açılmış veyahut konular içerisinde yeri geldiğinde bu kavrama değinilmiştir.¹⁴ Bu bağlamda Antik Yunan felsefesinde Platon ve Aristoteles'in de düşüncelerinde de dostluk kavramının ele alındığını görmekteyiz. Platon'un *Lysis*¹⁵ ve *Şölen*¹⁶ adlı eserlerinde aşk ve sevgi çerçevesinde ele aldığı dostluk kavramı, Aristoteles'in *Nikomakhos'a Etik* adlı eserinin sekizinci ve dokuzuncu kitabında daha sistematik bir şekilde incelenmiştir.¹⁷ İslam filozofları da eserlerinde dostluk konusunu müstakil başlıklar altında ele

¹⁰ Mustafa Çağrıncı, "Dostluk", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/511-513.

¹¹ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür (Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2012), 1155a5,155.

¹² Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1155a5, 155.

¹³ İbrahim Aksu, "Râgıp el-İsfahânî'de Dostluk-Erdem İlişkisi", *Trabzon İlahiyat Dergisi* 8/1 (2021), 1-37.

¹⁴ Hümeyra Özturan, "Dostluk Neden Bir Ahlak Felsefesi Konusudur?", *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi* 36 (2017), 175-190.

¹⁵ Bk. Platon, *Lysis*, çev. Furkan Akderin (İstanbul: Say Yayınları, 2013), 47-64.

¹⁶ Bk. Platon, *Şölen*, çev. Furkan Akderin (İstanbul: Say Yayınları, 2015), 58-111.

¹⁷ Bk. Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 155-194.

almışlardır. Kindî (ö. 866)¹⁸ ve Fârâbî¹⁹ (ö. 950) gibi filozoflar; dostluk konusunu sevgi bağlamında ele almışlardır. Ayrıca İhvân-ı Safâ topluluğu da risalelerinde başlık açarak dostluk konusuna değinmiş,²⁰ hümanist felsefelerinin bir sonucu olarak dostluk konusuna büyük önem vermişlerdir.²¹ İbn Miskeveyh (ö. 1030) *Tehzîbu'l-Ahlak* adlı eserinde dostluk konusuna müstakil başlık altında değinmiş filozoflardan birisidir.²² Gazzalî de (ö. 1111) *İhyâ'u Ulum'id-Din* adlı eserinde dostluk konusuna bir başlık açarak değinmiş, dinî literatürden de faydalanarak düşüncelerini ortaya koymuştur.²³ Nasîrüddin Tûsî, (ö. 1274) *Ahlâk-ı Nâsırî* adlı ahlak felsefesi içerikli eserinde bu konuyu bir başlık altında ele almış diğer bir ahlak filozofudur.²⁴ Râgıb el-İsfahânî (ö. XI. Yüzyıl), İbnü'l-Hammâr (ö.1019) Ebû Hayyân et-Tevhîdî (ö.1023) gibi filozoflar dostluk kavramını müstakil eserlerde incelemişlerdir.²⁵ İslam ahlak felsefesi geleneğini takip eden ve çalışmamızın konusu olan Celâleddin Devvânî'nin de *Ahlâk-ı Celâlî* adlı eserinde "dostluk" konusuna müstakil bir başlık açan filozoflarımızdan birisi olduğu görülmektedir.²⁶ Çalışmamız Devvânî'nin kalamcı ve tasavvufçu kimliğinden ziyade bir ahlak filozofu olarak kaleme aldığı *Ahlâk-ı Celâlî* eseri bağlamında dostluk düşüncesi çerçevesinde "İnsanların Toplu Halde Yaşama İhtiyacı", "Dostluğa Olan İhtiyaç", "Dost Seçimi" ve "Dostluğun Gerektirdikleri" başlıkları altında ele alınacaktır.

1. İnsanların Toplu Halde Yaşama İhtiyacı

İnsan sosyal bir varlıktır. Güçlü yanlarının olması gibi zayıf yanlarının da olduğu tecrübelerle sabittir. Bu tabiatından dolayı mevcut âlemden varlığını tek başına sürdürmekte zorlanır, maddî ve manevî olarak bir topluma ihtiyaç duyar. Bu bağlamda insanın bir topluluk içinde yaşama isteği fıtratından kaynaklıdır. İlk topluluk deneyimini ailesi ile yaşayan insan, sonraki yaşantısında ailenin de içinde olduğu mahalle, köy, kasaba veya şehir gibi yerleşim birimleri içinde diğer insanlarla birlikte yaşamı deneyimler. Bu anlamda, insanın aile hayatının dışındaki yaşamında öne çıkan maddî ve manevî ihtiyaçlarını giderme konusu önem arz etmektedir.

Devvânî'nin üstünde durduğu konuların başında, insanın toplu halde yaşamaya ihtiyacı olduğuna yönelik düşünceleridir. Bir topluluk içinde yaşayan insanlar, maddî olarak birçok konuda birbirlerine yardım/hizmet ederler. Zira bir kişinin tek başına ihtiyaçlarını gidermesi filozofa göre zor hatta imkânsıza yakın bir durumdur. İnsanların bir araya gelmesi ve birbirlerine yardım etmesi hayatın kolaylaşması anlamında büyük faydalar sağlar. Filozof, bu paylaşma ve yardımlaşmanın insan türünün bekası için gerekli olduğunu ifade eder. Aksi takdirde bir insanın ihtiyaçlarını gidermesi için birçok meslek dalında mahir olması gerekir. Fakat insanın hayatını idame etmesine yarayan ve sayısı bir hayli fazla olan meslek dallarıyla ilgilenip ustalaşmasına ve bunlarla birlikte hayatını idame etmesine de ömrü yetmez.²⁷ Bu ihtiyaçlar neticesinde kendi türü ile yaşamaya mecburdur.²⁸ Filozofa göre buna temeddün denilmektedir. Temeddün kavramının medine kelimesinden türediğini ifade eden Devvânî, medinenin insanların toplu olarak yaşadığı, bir araya gelip bir toplum inşa ettikleri yer anlamında kullanıldığını söyler. Fakat filozof medineyi bu şekilde

¹⁸ Kindî, "Tarifler Üzerine" *Felsefî Risaleler*, çev. Mahmut Kaya (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 258; Kindî "Kindî'nin Hikemiyatı" *Felsefî Risaleler*, 528.

¹⁹ Bk. Fârâbî, *Risâletü't-Tenbîh Alâ Sebîlî's-Sa'âde* (Umman: el-Camiatu'l-Ürdüniyye, 1987), 203.

²⁰ Bk. İhvân-ı Safâ, *İhvân-ı Safâ Risaleleri*, ed. Abdullah Kahraman, çev. Abdullah Kahraman vd. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013), 2/37-54.

²¹ Çağrı, "Dostluk", 9/511-513.

²² Bk. İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlak*, çev. Abdulkadir Şener vd. (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2013), 176-187. ; Mehmet Türkeri, "Aristoteles, Fârâbî, ve İbn Miskeveyh'in Ahlak Kuramlarında 'Dostluk'un Önemi", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* XIX (2004), 79-101.

²³ Bk. Gazzalî, *İhyâ'u Ulum'id-Din*, çev. Sıdkı Güllü (İstanbul: Huzur Yayın-Dağıtım Pazarlama, 1998), 2/359-394.

²⁴ Bk. Nasîrüddin Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsırî*, ed. Tahir Özakkaş vd., çev. Anar Gafarov - Zaur Şükürov (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013), 314-328.

²⁵ Bk. Aksu, "Râgıb el-İsfahânî'de Dostluk-Erdem İlişkisi", 1-37.

²⁶ Celâleddîn Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî* (Tahran: İntişarâtı İttılaat, 1393), 281-285.

²⁷ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 219-220.

²⁸ Harun Anay, *Celâleddin Devvânî Hayatı, Eserleri, Ahlak ve Siyaset Düşüncesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994), 335.

tanımlasa bile o, bu düşüncesinde, bilinen anlamda medine kavramını sadece insanların bir araya gelip bir kalabalık oluşturduğu yerleşim birimi anlamında kullanmadığını bizzat kendisi ifade eder. Zira filozof, medine ile kastettiği anlamın insanlar tarafından belirli yerlerde inşa edilen duvarlar, evler, çarşı ve pazar vb. yerler değil, sosyal hayatın düzenlendiği belirli kuralların olduğu, işlerin düzenli bir şekilde yürütüldüğü bir yaşam alanı olduğunu savunur.²⁹ Devvânî, bu düşüncesinin geçmiş dönemde yaşayan filozoflar tarafından da savunulan bir tez olduğunu vurgulayarak Aristoteles'ten etkilendiğini düşündüğümüz insanın "doğası itibariyle medenî olduğu"³⁰ tezinden hareketle bu düşünceye katıldığını ifade eder. İnsanın fitraten medenî olmasının da kendisinin yukarıda ifade ettiği gibi insanın bilinçli ve erdemli bir şekilde yaşadığı toplumsallık kavramıyla açıklanacağını savunur. Filozofun bu iddiaları neticesinde; insanların kendilerine özgü, temeddün denilen özel bir içtima alanını meydana getirdiği, bu toplumun meydana gelmesini ise zarurî telakki ettiği görülmektedir.³¹

İnsanın sosyal bir varlık olarak yaşamını devam ettirebilme koşullarından olan bir topluluk içinde yaşaması ve maddî olarak ihtiyaçlarını giderebilmesi gerekli olmakla birlikte insanın manevî ihtiyaçlarının da olduğu bir gerçektir. Zira insanın doğasında, sevincini ve kederini hemcinsleriyle paylaşmak isteği mevcuttur. Maddî ihtiyaçlar sınıfında olan yeme içme, barınma, eğitim ve can güvenliği elbette insan hayatında mühimdir. Ancak bu aslî ihtiyaçların dışında olan ve insanın psikolojik dünyasını şekillendiren birçok manevî ihtiyaçlarının paylaşılması anlamında gereksinimleri vardır ki bunlardan birisi de sosyal hayatta, hayatın bir gerçeği olan ve istisnalar olsa da genel anlamda herkesin tecrübe ettiği arkadaşlık ve dostluktur.

2. Dostluğa Olan İhtiyaç

Devvânî'ye göre, insanlar müspet veya menfî her türlü durumda dostluğa ihtiyaç duymaktadır. İyi günlerde ve refah halinde dostların varlığı sevincin ve mutluluğun bir parçası olduğu gibi sıkıntılı durumlarda da onların desteğine ihtiyaç duyulmaktadır.³² Dostluğa olan ihtiyaç, bu olgunun doğasından dolayı toplumun her kesiminde kendini hissettirmektedir. Bu gereksinim fakir ve miskinler için geçerli olduğu gibi sosyal konumu itibariyle ortalamanın üstünde hayatını devam ettiren mal mülk sahibi olanlar için de geçerli bir durumdur. Nitekim Devvânî'ye göre insanlar içerisinde, yardıma ve dostluğa ihtiyacı olmadığı gibi görünen devlet yöneticilerinin ve topluma göre elit sayılabilecek insanların bile dostluğa ihtiyacı vardır.³³

Devvânî'nin, dostluk ve arkadaşlık konusunda kendinden önceki ahlak filozoflarından etkilendiği gibi Antik Yunan filozoflarından da etkilendiği ve bazen bu filozoflara atıf yaptığı görülmektedir. Filozof, Sokrates'in şöyle dediğini ifade eder, "Bir kimse dünyada var olan her şeye sahip olsa da bir dosttan ve dostun sadakatinden mahrum olsa yaşamı sıkıntıdan hali olmaz, sıkıntı içinde yaşamını devam ettirir." Filozof bu düşüncelerinin her ne kadar Sokrates kaynaklı olduğunu söylese de genel olarak dostluk hakkındaki fikirlerine bakıldığında dile getirdiği düşünceler kendi düşüncesi gibi durmaktadır ve biraz mübalağaya da kaçtığı söylenebilir. Çünkü dosta sahip olamayan birinin yaşamasına imkânsız gözüyle bakar.³⁴

²⁹ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 221.

³⁰ Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tunçay (İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 2016), 12.

³¹ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 221.

³² Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1155a10, 155; Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 281.

³³ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 282; Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*'de bu sultanlara dostluk adı altında çok fazla övgüde bulunmakta ve bu konuda kendi eserinden önce yazılmış diğer ahlak eserlerinden biraz aşırı sayılabilecek farklı bir tutum sergilemektedir. Bk. Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 275; Akman, *Celâleddin ed-Devvânî Ahlâkî, Siyasî, Felsefî, Tasavvufî ve Kelâmî Görüşleri*, 176., Devvânî'nin, devlet yöneticileriyle dostluk kurulması konusundaki düşüncelerinde kendisinin Akkoyunlu devleti sultanlarından olan Uzun Hasan (ö. 1478) ve taht kavgaları sonucunda kendisinden kısa bir süre sonra öldürülen oğlu Sultan Halil (ö. 1478) ile kurduğu dostluk ilişkisinin etkisi olduğu düşünülmektedir. Faruk Sümer, "Akkoyunlular", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/270-274.

³⁴ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 282.

Dost bulmanın ve dostluğu kazanmanın kolay bir şey olmadığını savunan Devvânî, dostluğun dünyada rağbet edilen bir cevher ve az bulunabilecek bir güzellik olduğunu iddia eder. Ona göre, insana sıkıntı ve bela gibi musibetler vakî olduğunda kendisine yardımcı olabilecek bir dostun yerini kimse dolduramaz, bundan dolayı da dostluğun eşi ve benzeri yoktur. İnsanın içine düştüğü müspet veya menfî durumlarda dostluk, bütün hazinelerden dünya ve içindekilerden daha hayırlıdır ve maddî olarak bilinen bu zenginliklerden hiçbiri onun yerini tutamaz.³⁵ Aynı konu hakkında Aristoteles'e baktığımızda onun da dostluğu daha çok yardımlaşma üzerine kurguladığı görülmektedir. Devvânî'nin düşüncelerinin de aynı mecrada seyrettiği söylenebilir. Fakat buradaki yardımlaşmanın; maddî yardımlaşma da işin içine girse bile asıl manevî ve duygusal yardımlaşma olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim dostluk, maddî ve manevî güzel eylemler için gerekli olduğu gibi içine düşülen ve talihsizlik olarak adlandırılan, menfî durumlar için de gereklidir. Bu bağlamda yoksulluk gibi maddî sıkıntılarda veya bu sıkıntıların dışında olan bireyi huzursuz eden psikolojik dünyası ile ilgili neşe, üzüntü, korku vs. zor durumlarda da kendisine ihtiyaç duyulan dostluk, insanın bir sığınağı gibidir.³⁶

Filozofun dostluk düşüncesinde, insanın fitratından kaynaklanan dosta ve dostluğa ihtiyacın kaçınılmaz olduğu görülmektedir. Fakat aynı zamanda ahlakî bir yetkinlik olan dostluk kavramı, erdemli bir ilişki anlamına da gelmektedir. Samimiyete ve dolayısıyla erdeme dayanmayan bir arkadaşlığın dostluk olarak adlandırılmayacağı açıktır. Bu bağlamda filozofumuz dostluk müessesinin kurulabilmesi ve sağlam temellere dayanabilmesi için dost seçiminde bazı kıstasları şart olarak görmektedir.

3. Dost Seçimi

Devvânî'nin dostluk hakkındaki düşüncelerinde en çok dost seçimi üzerinde durduğu, dost seçiminde titiz olmak gerektiğini savunduğu görülmektedir. Bu konuda, düşüncelerinin benzerliğinden dolayı İbn Miskeveyh'in *Tehzîbu'l-Ahlâk*'ından³⁷ ve Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsirî*'sinden³⁸ etkilendiği söylenebilir. Zikrettiğimiz filozofların ve Devvânî'nin düşüncelerinde; dost seçilecek kişinin, ailesine ve çevresine nasıl davrandığı göz önünde bulundurularak seçilmesi gerektiği, bu kişiye dostluk kapısının açılmasının ya da kapatılmasının bu davranışı esas alınarak değerlendirildiği görülmektedir. Devvânî'ye göre, dostluk kurmak gayesi ile seçilecek kişinin durumu mümkün merteye detaylı incelenmelidir. Sahip olduğu kişilik, önceki hayatı, aile yapısı ve ailesine davranışları mercek altına alınmalıdır. Bir araştırma sonucunda, çocukluğundan itibaren ebeveyni ile olan ilişkileri kısmen de olsa öğrenilebilir. Eğer geçmişinde ebeveyne karşı herhangi bir isyan söz konusu olmuşsa bu kişiye itimat edilmez ve kendisiyle dostluk ilişkisi kurulmaz. Zira filozof; dost seçilecek kişinin hayatında, başta anne babasına sonra dinine ve mevcut hukuka karşı bir isyan mevzubahis olmuşsa bu kişiden bir hayır beklemenin doğru olmayacağını dile getirir. Bu araştırmadan sonra dost seçilmek istenen kişinin arkadaşlarıyla ilişkisine ve onlar hakkındaki davranışlarına da bakılmalıdır. Arkadaşlarından hâsıl olan iyiliğe karşı gösterdiği vefa veya nankörlük de göz önünde bulundurulacak kıstaslardandır. Eğer nankörlük ön plana çıkıyorsa böyle bir kişinin dostluğuna güvenilmez. Nankörlüğü eşkıyalık sıfatından daha kötü bir davranış olarak tasavvur eden Devvânî'ye göre, iyi insanların vasıflarından hiçbir erdem nimetlere karşı şükretmekten daha makbul ve övülmeye layık değildir.³⁹

Dost seçiminde karşıdaki insanın lezzet, zevk ya da hazlara ve mal biriktirme düşkünlüğüne karşı olan tutumuna da dikkat etmek gerekmektedir. Şayet dünya malına karşı kendisinde hırs duygusu baskınsa bu kişiye de dostluk kurulamayacağını savunan filozofa göre, çevresine karşı galip gelme ve öne çıkma duygusu taşıyan kişiden de dostluk anlamında uzak durulmalıdır. Zira bu tür

³⁵ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 282.

³⁶ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 1155a10,15, 155; Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 282.

³⁷ İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlâk*, 178.

³⁸ Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, 317.

³⁹ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâlî*, 283-284.

insanların zorba oldukları, üstünlük iddiasıyla yenilgilerle karşı karşıya gelmelerinin kuvvetle muhtemel olduğu ve eğer bu olumsuz özellikleri taşıyan insanlarla dostluk kurulmuşsa dostluk kapsamında olan sevginin giderek azalacağı ve zamanla biteceği filozofun vurguladığı konular arasında olduğu görülmektedir.⁴⁰

Eğlence türlerine ve kadınlara düşkünlüğü de dostluk seçiminde menfî bir durum olarak belirleyen filozofa göre, bu davranışları sergileyen kimselerden de dostluk beklenmemelidir. Zira bu tür davranışlara sahip kişilerin nefsi arzularının etkisi altına girdiklerini ve zayıflık sayılabilecek bu durumun dostların haklarına riayet etmeye engel olacağını ifade eder. Fakat kişi, zikredilen bu olumsuz durumları yaşamış ama sonrasında bu menfî durumların içinden başarılı bir şekilde çıkıp erdemli olmayı başaramışsa böyle biri kâmil bir dost olur.⁴¹

Dostluk seçiminde dikkat edilmesi gereken başka bir kıstas da dost denilebilecek kişilerin azlığı veya çokluğudur. Filozofa göre, hakiki anlamda insana bir dost yetebilmektedir. Zira dostların çokluğu sorunlara da yol açabilmektedir. Örneğin dostların birden çok olması, dostlar arasında hakka riayet etme konusunu gündeme getirmektedir. İnsanın hayatında birden çok dost mevcut ise arada uyum sorunu da meydana gelebilir. Sayısı fazla olan dostlardan birisi insanın bir davranışından dolayı mutlu olabilirken bir diğeri mutsuz olabilir. Bu durumlar sonucunda insanın arada kalma ve yıpranma ihtimali ortaya çıkabilir. Bu olumsuzluklar dostluğu, düşmanlık gibi farklı mecralara da sürükleyebilir. Zira düşmanlıkların bir kısmı da dostlar arasında meydana gelmektedir. Önceden tanışanlar ve dostluk ilişkisi yaşayanlar arasındaki düşmanlığın meydana gelme sebebi, belirli dönemlerde tanışıklıklardan kaynaklı olan görüş ayrılıklarıdır. Tanışık olma ve ardından dost olma aşamasından sonra meydana gelebilecek bir düşmanlığın çok zararlı ve yıkıcı etkisinin olabileceğini ifade eden filozofa göre, bu kişilerin birbirlerinin sınırlarına vakıf olduklarından dolayı her birinin, ötekini zayıf ve kuvvetli yanını detaylı olarak bildiğinden karşıdakine acı verme yollarını da çok iyi bilmektedirler. Tüm bu olumsuz durumlarla karşılaşmamak için dost seçiminin çok dikkatli bir şekilde olması gerekmektedir. Eğer bir dostluk ilişkisi kurulacaksa bu ilişkide kötü sonuçlara mahal vermemek için mümkün oldukça az insanla iletişime geçilmeli, dost sayısı asgari seviyede olmalı, zaruret miktarınca yetinilmeli ve ihtiyatlı olunmalıdır.⁴²

Filozofun dostluk konusundaki düşüncelerinde dost seçimini ince eleyip sık dokuduğu görülmektedir. Yukarıda zikredilen bu özelliklere sahip bir dost bulununca da dostluğun gerektirdiği şekilde davranmak önem arz etmektedir. Nitekim kaliteli bir dostluğun sürdürülebilmesi için belirli kurallara uymak, karşılıklı haklara riayet ve özveride bulunmak gerekmektedir.

4. Dostluğun Gerektirdikleri

Dostluğa yönelik önemli hususlardan birinin de dostluk ilişkisinde karşılıklı hak ve hukuka riayetinin olduğu öne çıkmaktadır. Devvânî'nin bu konuya dikkat çektiği, bu ayrıntının dostluk kazanmak kadar mühim olduğunu savunduğu görülmektedir. Filozofa göre, kazanılmış bir dostluk ilişkisinde hakların korunması vaciptir. Dosta asilik ve düşmanlık etmek bu ilişkiyi zedeleyen ve belirli bir noktadan sonra bitiren bir davranıştır. Dostlar yardımlaşmaya özen göstermeli, karşılaştıklarında birbirlerine güler yüzlü olmalı, karşılıklı iltifat esirgenmemeli ki bu ilişki yumuşak ve adaletli bir şekilde devam edebilsin. Ayrıca içlerindeki sevginin dile getirilmesi de gerekmektedir. Zira sadece kalben sevmek yeterli değildir. Kalpteki sevgiyi sözlü olarak belirtmek önemli hususlar arasında zikredilmektedir. Filozofa göre, batında olan ve Allah'tan başka kimsenin bilmediği sevgi duygusunu karşıya söz ve davranışsal olarak aktarmak dostluğun sürdürülmesine yönelik bir fiildir.⁴³

İnsan olma hasebiyle hiç kimse hatalardan müstağni değildir. Her insanda hata yapma ihtimali potansiyel olarak mevcuttur. Devvânî'nin bu konuya da dikkat çektiği ve evrensel bir gerçeklik olan

⁴⁰ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 284.

⁴¹ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 284.

⁴² Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 284.

⁴³ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 284.

insanın hata yapabilme potansiyelinin filozofun düşüncelerinde önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Ona göre, dostlardan sadır olabilecek küçük hatalar ve kusurlara itibar edilmemeli, görmezden gelinerek affedilmelidir.⁴⁴ Ancak filozofun vurguladığı affetme hususu, sadece küçük ve belki de zararsız ya da az zarar verebilecek türden hatalarda geçerli olduğu gibi bir kanaat hâsıl olmaktadır. Büyük ve zarar verebilecek nitelikteki hatalardan söz etmeyen filozofun bu görüşlerinden, bu tür hataları dostlar yapmış olsa bile müsamaha ve affetme kapsamına alınmayacağı gibi bir anlamın çıktığı söylenebilir.

İnsanların hata yapmaktan kaçınmayacağını dile getiren Devvânî, dostun hatasının peşine düşülmemesi gerektiğini vurgular. Dostluk ilişkisinde, adeta açık yakalamak için pusuda beklemek ve hata peşine düşmek gibi bir davranışın sergilenmesi insanın dostsuz kalmasıyla sonuçlanır. Bu hususta önemli olan, kişinin kendi hatalarını düzeltmesi olduğunu, dostların hata ve kusurlarının araştırılmaması gerektiğini savunan filozof böyle bir davranışın erdem olduğunu ifade eder. Dostlar arasında zikredilen bu konuya dikkat etmek, saf bir sevginin meydana gelmesini sağlar ve dostluklar pekişir.⁴⁵

Dostluk ilişkisinin devamına yönelik hususlardan birisinin de sadakat olduğu görülmektedir. Filozofa göre sadakat kavramı içerisinde; kişinin dostunu, sahip olunan nimette, imkân ve elde ettiği mertebelerde kendisiyle ortak olarak görmesi, makamını ve mevkiini kullanarak dostunu incitmemesi gibi davranışlar mevcuttur. Ayrıca dosta karşı bir yardım söz konusu olmuşsa minnet etme yoluna hiçbir şekilde tevessül edilmemelidir. Dost bir musibete uğramışsa can ve mal ile yardımına gidilmeli, acı ve üzüntüsü paylaşılmalıdır. Ancak filozofun düşüncelerinde paylaşmanın sadece olumsuz durumlar için geçerli olmadığı görülmektedir. Zira mutluluk anlarında da duygu paylaşımı devam etmeli ve dolayısıyla menfî veya müspet durumlarda kişinin dostunun yanında olduğunu hissettirmesi gerekmektedir.⁴⁶

Dostluk erdeminin hassas olduğunu vurgulayan filozofa göre, bu ilişkiyi devam ettirebilme adına gerektiği gibi özen gösterilmesi elzemdir. Dostun sıkışık bir durumu gözlemlendiğinde karşı taraftan herhangi bir talep gelmeden hemen yardıma koşmak ve sorunu çözmeye çalışmak dostluğun gerekleri arasındadır. Zira dostun sıkıntı içinde olduğu bilindiği halde yardım için el uzatılmaması caiz değildir. Dostlar arasında bu hassasiyet gösterilmediğinde aradaki muhabbet zayıflar ve giderek dostluk bağı kopmaya doğru yol alır. Bu olumsuzluğun yaşanmaması ve aradaki sevgi bağının kopmaması için talep olmadan da temiz bir kalp ile hesapsız ve saf bir niyetle dosta yardım eli uzatılmalıdır.⁴⁷

Dostluğun gerektirdiği vazifeleri yerine getirmenin vacip olduğunu dile getiren Devvânî'nin özellikle yardımlaşma konusu üzerinde durduğu görülmektedir. Yardımlaşma sekteye uğradığında ya da yerinde ve zamanında olmadığında dostluk ilişkisinin fesada uğraması kaçınılmaz bir sonuç olarak ortaya çıkar. Dostluktan sonra fesada uğramış ve bitmiş bir ilişkinin düşmanlığa yol açacağı ve böyle bir düşmanlığın da yukarıda izah edildiği gibi taraflara çok zarar vereceği konusu filozofun tekrarlar dikkat çektiği bir konudur.⁴⁸

Dostluğun sürdürülmesine yönelik filozofun bir uyarısı da dostların birbirlerine uyarı ve yapıcı eleştiri yolunu açık tutmalarındadır. Ancak bu konuda da dikkatli olunmalı, eleştiri ve uyarı incitmeden yapılmalıdır. Bu hususta ilk önce benzer hikâyeler anlatılarak konuya dikkat çekilmelidir. Daha sonra söz konusu eleştiri/uyarı için ima ve kinaye yolu seçilmelidir. Filozofumuzun konunun hassasiyetine binaen uyarı ve eleştirinin insanlardan ve hatta en yakın kişilerden de uzak bir yerde yapılması gerektiğine dikkat çektiği görülmektedir. Zira arada dedikodu ve fitne, fesat için bekleyen kişilerin olabileceği ve bu tip insanların dostlukları bitirme peşinde oldukları unutulmamalıdır. Filozof, fitne

⁴⁴ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 284.

⁴⁵ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 284-285.

⁴⁶ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 285.

⁴⁷ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 285.

⁴⁸ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 285-286.

ortamını bekleyen kişilerin sağlam duvardan bir yarık bularak yarığı oyup büyütebileceği ve böylece duvarı yıkabileceklerini göz önünde bulundurulmasını tavsiye etmektedir. Bunu önlemek ve dostluk ilişkisindeki sevgiyi ve muhabbeti söndürmemek için dostluk ilişkisinde tedbirli olmak filozofa göre önemli hususlardan birisidir.⁴⁹

Sonuç

İslam ahlak filozofları dostluk kavramını ahlakî davranışlar çerçevesinde tasavvur etmişlerdir. Zira dostluk kavramı, pratik hayatta insanî ilişkiler içerisinde geliştirilen en önemli ilişki türlerinden birisidir. İnsanların hayatlarında ihtiyaç duydukları yardımlaşma ve kısmen de olsa hayatı paylaşma isteğine bağlı olarak kurulan, temeli saygıya, sevgiye, vefaya, sadakate ve diğer kâmlığa dayanan ve bir erdem olan bu özel ilişki, insanların yakın çevresiyle arasındaki davranışları esas alır.

Bir topluluk içinde yaşayan insanın, kendisiyle uyumlu kişilerle dostluk kurması kaçınılmaz bir durum olarak görülmektedir. Hayatta mutluluk/mutsuzluk, iyi/kötü, hoş/nahoş gibi olumlu ve olumsuz durumlarla her an karşılaşabilen insanın doğasında olan paylaşma ve yalnızlıktan kurtulma duygusu, müspet veya menfî durumlarda kişide bir dost arayışı meydana getirmektedir.

Devvânî'nin konu hakkındaki düşüncelerine bakıldığında dostluğun ahlakî bir davranış olduğu görülmektedir. Filozofun düşüncelerinde insanın toplu halde yaşamaya ihtiyacı olduğu, maddî veya manevî ihtiyaçlarını tek başına karşılamayacağı görüşü öne çıkmaktadır. Topluluk halinde yaşamaya meyilli olan insan, hayatında karşılaştığı ve bazen altından kalkamayacağı sıkıntılarla karşılaştığında, çevresinde özelini paylaşabileceği, minnetsiz yardım isteyebileceği samimi birilerinin olmasını arzular. Ancak böyle birinin iyi biri olması ilişkinin kalitesini belirlemede önemli bir rol oynar. Kendisine dost denilebilecek kişilerin bu vasfa uygun ve belirli kriterlere sahip olması filozofun üzerinde önemle durduğu bir konudur. Zira dost olarak seçilen bir kimsenin en başta ahlaken düzgün olması gerekmektedir. Bu seçimi yapabilmek için karşıdaki kişinin önceki hayatı araştırılmalı, ailesine ve çevresine karşı tutum ve davranışlarının mercek altına alınması gerektiği filozofun dost olma kriterleri arasında değerlendirilmiştir. Ancak Filozofun bu düşüncesinde kendisi ile çeliştiği de görülmektedir. Zira dostluk için kişinin geçmişine bakılması gerekir düşüncesi ve dostluk seçiminde geçmişinden referans alınması şeklindeki görüşün çok da tutarlı olduğu söylenemez. Kişinin önceki reziletler içindeki hayatının, sonradan erdemli olmasına engel teşkil etmeyeceği filozof tarafından da dile getirilmektedir. Öncesinde kötü olan birinin sonradan düzelme ve dolayısıyla iyi olma ihtimali her zaman mevcuttur.

Devvânî'nin düşüncelerinde kurulan bir dostluk ilişkisinin devamı için bazı şartlara uymak gerektiği görülmektedir. Zira bir dostluk meydana gelmişse bu ilişkinin gerektirdiği şekilde özverili olmak ve diğer kâmlık göstermek gerekir. Ayrıca dostların karşılıklı olarak birbirlerinin haklarına riayet etmeleri dostluğun devamına yönelik olarak önem arz etmektedir. Bunların yanında güler yüzlü olmanın ve dosta karşı sevgisini dile getirmenin de dostluk çerçevesinde dikkat edilmesi gereken bir konu olduğu filozofun genel olarak vurguladığı konular arasında yer almaktadır.

Devvânî'nin dostluk hakkındaki düşüncelerine bakıldığında insanların toplu halde yaşama ihtiyacı ve bu topluluk içerisinde dostluğa olan ihtiyaçları, dostlarını seçebilme konusu ve kurulan bir dostluk ortamında karşılıklı olarak ilişkinin devam edebilmesine yönelik birtakım şartların öne çıktığı görülmektedir. Devvânî, dostluk erdemine her ne kadar birkaç sayfada, kısa denilebilecek bir şekilde değinmiş olsa da satır aralarına inildiğinde dostluğa yönelik olan düşüncelerinin, dostluk olgusunu kapsayıcı bir özellikte olduğu söylenebilir.

⁴⁹ Devvânî, *Ahlâk-ı Celâli*, 286.

Kaynakça

- Akman, Mustafa. "15. Yüzyıl Düşünürü Devvânî veya Felsefe ve Tasavvuf Kısacasında Kelam Düşüncesi". ed. Murat Demirkol vd. *Uluslararası 14. ve 15. Yüzyıl Düşüncesinde Felsefe, Kelam ve Tasavvuf Sempozyum Bildirileri -I- 1* (2020), 510-523.
- Akman, Mustafa. "Celâleddin ed-Devvânî'nin Eserleri ve Özet Olarak Tanıtımı". *Rumeli İslamî Araştırmalar Dergisi 1* (2018), 122-159.
- Akman, Mustafa. "Devvânî'nin Akâidu'l-Adudîyye Şerhi ve Kelâmcılığı". *Mezhep Araştırmaları Dergisi 10/2* (2017), 471-530.
- Akman, Mustafa. *Celâleddin ed-Devvânî Ahlâkî, Siyasî, Felsefî, Tasavvufî ve Kelâmî Görüşleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2017.
- Aksu, İbrahim. "Râgıp el-İsfahânî'de Dostluk-Erdem İlişkisi". *Trabzon İlahiyat Dergisi 8/1* (2021), 1-37.
- Anay, Harun. "Devvânî". *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi. 9/257-262*. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Anay, Harun. *Celâleddin Devvânî Hayatı, Eserleri, Ahlak ve Siyaset Düşüncesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994.
- Aristoteles. *Nikomakhos'a Etik*. çev. Saffet Babür. Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 4. Basım, 2012.
- Aristoteles. *Politika*. çev. Mete Tunçay. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 18. Basım, 2016.
- Bulut, Zübeyir. "Celâleddin Devvânî'nin İslam Ahlak Felsefesindeki Yeri". *Danışname Beşeri ve Sosyal Bilimler Dergisi 2* (2021), 41-65.
- Corbin, Henry. *History of Islamic Philosophy*. çev. Liadain Sherrard - Philip Sherrard. London: Ismaili Studies, London, and the Institute of Islamic Studies, 1962.
- Çağrı, Mustafa. "Dostluk". *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi. 9/511-513*. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Devvânî, Celâleddin. *Ahlâk-ı Celâlî*. çev. Ejder Okumuş. Ankara: FCR Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Devvânî, Celâleddin. *Ahlâk-ı Celâlî*. Tahran: İntişarâtı İttılaat, 2. Basım, 1393.
- Fârâbî. *Risâletü't-Tenbîh 'Alâ Sebîli's-Sa'âde*. Umman: el-Camiatu'l-Ürdüniyye, 1987.
- Gazzâlî. *İhyâ'u Ulum'id-Din*. çev. Sıdkı Güllü. 4 Cilt. İstanbul: Huzur Yayın-Dağıtım Pazarlama, 1998.
- İbn Miskeveyh. *Tehzîbu'l-Ahlak*. çev. Abdulkadir Şener vd. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2. Basım, 2013.
- İhvân-ı Safâ. *İhvân-ı Safâ Risaleleri*. ed. Abdullah Kahraman. çev. Abdullah Kahraman vd. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1. Basım, 2013.
- Kindî. *Felsefî Risaleler*. çev. Mahmut Kaya. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Özturan, Hümeysra. "Dostluk Neden Bir Ahlak Felsefesi Konusudur?". *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi 36* (2017), 175-190.
- Platon. *Lysis*. çev. Furkan Akderin. İstanbul: Say Yayınları, 1. Basım, 2013.
- Platon. *Şölen*. çev. Furkan Akderin. İstanbul: Say Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Sümer, Faruk. "Akkoyunlular". *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi. 2/270-274*. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Tûsî, Nasîruddîn. *Ahlâk-ı Nâsirî*. ed. Tahir Özakkaş vd. çev. Anar Gafarov - Zaur Şükürov. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013.

- Türkeri, Mehmet. "Aristoteles, Fârâbî ve İbn Miskeveyh'in Ahlak Kuramlarında 'Dostluk'un Önemi". *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2004), 79-101.
- Yıldırım, Emine Taşçı. "Devvânî Üzendeki İbn Sînâ Etkisi". ed. Murat Demirkol vd. *Uluslararası 14. ve 15. Yüzyıl Düşüncesinde Felsefe, Kelam ve Tasavvuf Sempozyum Bildirileri -II- Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Yayınları*, 2 (2020), 433-445.